

UOT 94

QARABAĞIN XRİSTİAN MƏLİKLİKLƏRİ

Vahab FƏTƏLİYEV*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 4 oktyabr 2021; çapa qəbul edilmişdir: 11 noyabr 2021; online-da çap edilmişdir: 29 dekabr 2021.

Received: 4 th October, 2021; accepted: 11 th November, 2021; published online: 29 th December, 2021.

Açar sözlər: məlikliklər, xanlıqlar dövrü, xristianlar

Giriş

1747-ci ildə Nadir şahın öldürülməsindən sonra onun yaratdığı nəhəng imperiya parçalandı. Təəssüf ki, bu imperiyanın bir parçası olan Azərbaycan ondan bütöv şəkildə deyil, parçalanmış halda ayrıldı. Ölkə ərazisində çoxlu xanlıqlar meydana gəldi ki, bunlardan biri də Qarabağ xanlığı idi. Qarabağ xanlığının ərazisində fəaliyyət göstərmiş “erməni məliklikləri” Azərbaycan tarixinin aktual problemlərindən biridir. Qarabağ xanlığının ərazisində mövcud olmuş bu xristian məliklərin etnik mənşəyi tam olaraq öyrənilməmişdir. Orta əsr mənbələrində keçən erməni sözü daim etnik ad kimi qeydə alınmış, başqa mənalara fikir verilməmişdir. Bu cür yanaşma isə özlüyündə Azərbaycan, xüsusən Qarabağ ərazisində yaşamış bir sıra xristian xalqların etnik mənşəyinin düzgün təyin olunmasında problemlər yaratmışdır. Bu cür qarışıq vəziyyətin yaranmasından istifadə edən bir sıra erməni müəllifləri torpaqlarımızın bir qismini qədim Armenia coğrafi ərazisinə aid edirlər. Onların təbiri ilə desək, Şimali Azərbaycanın qərb torpaqları və Qarabağ Armenia coğrafi ərazisinə daxil olmuşdur. Ancaq XVIII yüzillikdə yazılmış olan bir xristian müəllifi olan Yesai Həsən Cəlalın “Alban ölkəsinin qısa tarixi” əsərinə baxdıqda görürük ki, o, Azərbaycan ərazisində yaşayan xristianları erməni adlandırırsa da ölkə ərazisini heç də Armenia adlandırmır. Buradan bu nəticəyə gəlmək olar ki, ermənilərin iddia etdiyi kimi Qarabağ Armenia ərazisinə deyil Albaniya və ya Arran ərazisinə aid olmuşdur. Yesai Həsən Cəlal həmin ərazilərdə olan şəhərləri də Ağvan, yəni Alban şəhərləri adlandırır.

1. Məlikliklərin yerləşdiyi coğrafi ərazi

Məlum olduğu kimi Qarabağ ərazisində 5 xristian məliklik mövcud olmuşdur. Bu məlikliklərin yerləşdiyi ərazilər haqqında “Qarabağnamələr”də geniş məlumat rast gəlirik. Məlikliklərin coğrafi mövqeyini yazarkən Mirzə Yusif Qarabağının “Tarixi-safi” əsəri əsas götürülmüşdür. Mirzə Yusif məliklikləri təsvir edərkən onların coğrafi yerləşmələrini geniş vermişdir. O, öz təsvirinə Dizaq məlikliyi ilə başlamışdır. Dizaq mahalının uzunluğunu Əkərə çayı və Kültəpədən başlayaraq, Maltəpəyə kimi, eni isə Araz çayından Xurat dağına kimidir. Bu mahalın torpağı çox məhsuldardır. Burada yaxşı pambıq, çəltik, ipək və taxıl yetişdirilir (3, s. 16). O, Vərəndə məlikliyinin sərhədlərini isə bu cür təsvir edir: “İkinci, Vərəndə mahalıdır ki, o, Kirs dağından başlayaraq Əli-baba düzənliyinə qədər uzanır. Eni Kirs dağından Şuşakənd çayına və Xəlifəliyə qədərdir. Bu ərazi çox gəlirli və məhsuldardır. Burada buğda və başqa dənli bitkilər yaxşı yetişir” (3, s. 17). Mirzə Yusif Xaçın mahalının eninin Qarqar çayından başlayıb Qabartıya, uzununun isə Qırxqız və

* AMEA Elm Tarixi İnstitutu, kiçik elmi işçi
e-mail: vahabfataliyev@gmail.com

Mıxtökən dağından Bayat meşəsinə 17 qədər olduğunu, burada keyfiyyətcə Vərəndədən yaxşı olmasa da buğda və sair məhsulların bol olduğunu, bəzi yerlərində çəltik də yetişdirildiyini, bu yerlərin çoxunun meşəlik və cəngəllik olduğunu yazır. Çiləbörd mahalından bəhs edərkən bu mahalın uzunluğunun Qırxqızdan başlayıb Bərdə və Bayat meşəsinin kənarına qədər, eninin isə Xaçın və Qabartı çayından Tərtər çayına qədər olduğunu qeyd edir. Həmçinin burada toxumluq buğda və başqa taxıl məhsulu yaxşı yetişdirildiyini də yazır. Talış mahalının uzunluğunun Murov və Güllüstani-İrəm dağından, Kürün kənarına qədər, eni isə Tərtər çayından Gorana qədər, buranın torpağının çox münbit olduğunu, burada taxıl və sair dənli məhsulların yaxşı əmələ gəldiyini qeyd edir (3, s. 18). Qeyd edilən ərazilərin hamısı Qarabağ, yəni tarixi Azərbaycan ərazilərinə düşür ki, bunun da Armenia coğrafi ərazisi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. XVIII yüzilliyin əvvəllərində yazılmış bir mənbə olan Yesai Həsən Cəlalın “Albaniya ölkəsinin müxtəsər tarixi (1702-1722)” əsərində də Qarabağ ərazisi Atrpatakan, yəni Azərbaycan ərazisi kimi verilir. Həsən Cəlal Xaçın mahalından idi və XVIII əsrin əvvəllərində Səfəvi dövlətinin ərazisində baş verən üsyanlar və ləzgi hücumlarından danışarkən onları “bizim ölkənin-Atropatenanın qədim düşmənləri” adlandırır (5, s. 13). Buradan da bu nəticəyə gələ bilərik ki, ermənilərin iddia etdiyi kimi Antik Armenia ərazisi heç də Qarabağı özündə əhatə etməmişdir. Erməni tarixçisi Raffi də özünün “Xəmsə mülkiyyətləri” əsərinin I fəslində Qarabağdan bəhs edərkən bu ərazinin qədimdə Ağvan dövlətinə aid olduğunu qeyd etmişdir (1).

2. Qarabağın xristian mülkiyyətlərinin etnik tərkibi

Adətən, tarixşünaslıqda mülkiyyətlərin əhalisi erməni adlandırılır və bu ad etnik mənə daşıyır. XIX əsrin birinci yarısında qələmə alınmış Qarabağnamələrdə biz erməni adına rast gəlmirik. Bu Qarabağnamələrə Mirzə Adıgözəl bəyin “Qarabağnamə”, Mirzə Camal Cavanşir Qarabağının “Qarabağ tarixi” və Mirzə Yusif Qarabağının “Tarixi-safi” əsərləri aiddir. Bu əsərlərdə biz Xəmsə mülkiyyətləri ifadələrinə və bu mülkiyyətlərin əhalisinin xaçpərəst olması ilə bağlı məlumatlara rast gəlirik. Bu mənbələrdə mülkiyyətlərin etnik mənsubiyyəti ilə bağlı hər hansısa bir məlumat yoxdur. XIX əsrin ikinci yarısından sonra yazılmış Qarabağnamələrdə isə biz erməni Xəmsə mülkiyyətləri ifadəsinə rast gəlirik. Bunun da səbəbi çox güman ki, Çar Rusiyasının 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi və 1829-cu il Ədirnə sülhündən sonra Qacar və Osmanlı dövlətlərinin ərazisində yaşayan erməniləri Azərbaycanın Qərb ərazilərinə və Qarabağ bölgəsinə köçürməsi olmuşdur. Bu köçürmələr nəticəsində Qarabağda yaşayan xristian əhali öz etnik mənsubiyyətini itirmiş və erməniləşmişdir. Məhz bunun və həmin dövrdə olan erməni təbliğatının nəticəsində artıq bu dövrdə Qarabağ tarixi yazmış tarixçilərimiz burada mövcud olmuş xristian mülkiyyətlərini erməni kimi qeyd etmişlər. Əsəri XVIII əsrin əvvəllərinə aid olan Yesai Həsən Cəlal da əsərində Qarabağda yaşayan əhalini erməni adlandırır (5, s. 13). Bəs bu erməni adı həmin dövrdə etnik ad olaraq işlənidimi? Bunu aydınlaşdırmaq üçün Yesai Həsən Cəlalın əsərinin bir sonrakı səhifəsində Şirvan ölkəsinin Qəbələ əyalətində yaşayan xristianları da erməni adlandırmasını nəzərə almaq lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Qəbələdə yaşayan xristianlar udinlərdir və onlar bu gün də Qəbələdə Nic kəndində öz mövcudluqlarını davam etdirirlər. Udinlərin isə Albanların Qafqaz mənşəli tayfalarından biri olduğu elmə məlumdur. Belə olan halda belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, burada erməni adı etnik mənada deyil, müəyyən bir xristian məzhəbinə aid edilirdi. Bu məzhəbdə olan insanlar isə erməni adlanırdı. Həsən Cəlal Gürcü çarı Vaxtanqla Qarabağdakı mülkiyyətlərin birləşərək ləzgilərə qarşı ordu yaratmasını belə təsvir edir: “Həmin gün o, (Vaxtanq) mənə çağırırdı və əmr etdi ki, Qarabağ ölkəsinə ondan tez gedim və orada mülkiyyətlərin və dörd cavan sərkərdənin – Avan, Şirvan, Şaxni və Saruxan - başçılığı altında toplanmış erməni ordusunu onun yanına aparım. Vaxtanqın ilk gəlişindən və pers hakimiyyətinin zəifləməsindən sonra onlar Qarabağ mülkiyyətləri ilə birgə Ağvan ölkəsinin bütün igid və cəsur

gənclərini toplayaraq 12000-dən çox olan böyük ordu topladılar və Arsaxın əlçatmaz yerlərində möhkəmləndilər (5, s. 20). Burada da gördündüyü kimi Həsən Cəlal Ağvan yəni Albaniya ölkəsindən bəhs edir ancaq burada yaşayan xristianları erməni adlandırır. Bu bir daha bizə səbəb verir ki, burada erməni adının etnik mənada deyil, dini mənada işləndiyi fikrini qəbul edək. Fikrimizi daha da əsaslandırmaq üçün əlavə olaraq da bir neçə nümunə verilməsini lüzum görürük. Həsən Cəlal yuxarıda verdiyimiz istinadın ardınca qeyd edir ki, “Onun (Vaxtanqın-V.F) əmri ilə biz onların yanına gəldik, hər b qanunlarına əsasən intizam yaratdıq, çünki onlar hər b işini bilmirdilər və 10000 cəsur və silahlı adam, onlarla yanaşı keşiş və dinləyicilərimizi topladıq və Alban ölkəsini bərpa edilmiş hesab edərək hərəkət etdik və 3 gündən sonra Gəncə yaxınlığındakı Çolak adlı yerdə dayandıq, belə ki, Vaxtanq da həmin bölgədə ... idi” (5, s. 20). Burada da açıq aşkar Albaniya ölkəsinin bərpası qeyd edilir, baxmayaraq ki, burada yaşayan xristianları erməni adlandırır. K.E.Qriqoryan adlı erməni tədqiqatçı ermənilərin 11 subetnosu bölündüyünü qeyd etmişdir. O həmçinin ermənilərin bir çox cəhətə görə müxtəlif olduqlarını və onlara ümumiləşdirici “erməni etnosu” adı altında birləşdirilmiş “müxtəlif xalqlar” tərifini tətbiq etməyin mümkün olduğunu təsdiq etmiş və ermənilərin monolit mədəniyyətinin müxtəlif etno-mədəni törəmələrdən ibarət olduğunu qeyd etmişdir (6, s. 135). XIX əsrin sonunda yaşamış digər erməni müəllifi A.E.Xan-Aqov yazırdı ki, “Pəriyadan (Qacar dövləti-V.F) köçürülmüş ermənilər bir çox cəhətdən, həm dil, həm də geyim baxımından yerli Qarabağ ermənilərindən fərqlənir. Pəriya ermənilərinin ləhcəsi yerli ermənilər üçün tamamilə başa düşülən deyil” (6, s. 142). Rus Qafqazşünası S.P.Zelinski də Zəngəzurda müxtəlif yerlərdə yaşayan ermənilərin bir-birindən əsas fərqlərinin ləhcədə olduğunu qeyd edir və burada, demək olar ki, nə qədər dairə, kənd varsa, o qədər də ləhcənin olduğunu yazır (6, s. 149). XX yüzilliyin əvvəlində yaşamış digər rus Qafqazşünası V.L.Veliçko ermənilərin mənşəyinin bəlli olmadığını, əhəmiyyətli dərəcədə yəhudi, Suriya-xaldey və qaraçı qanı ilə qarışdıqlarını və özünü ermənilərə aid edənlərin heç də hamısının əsl erməni tayfasına mənsub olmadığını yazır (6, s. 150). Castin və Karolin Makkartilərin birgə yazdıqları əsərdə də erməni millətçiliyinin köhnə dini bölgülərə əsaslandığı və ermənilərin “erməni” anlayışını protestant və katolik erməniləri də bu anlayışa daxil edərək genişləndirdikləri qeyd edilir. Müəlliflər həmçinin qeyd edirlər ki, Avropada mövcud olan millətçilik növlərindən fərqli olaraq dil və mədəniyyət “erməni” anlayışını təyin edə bilməzdi (4, s. 7). Bütün bu məlumatlardan bu qərara gəlmək olar ki, istər Orta əsrlərdə, istərsə də Yeni dövrün əvvəllərində erməni adı daha çox dini, məzhəbi mənə daşmışdır. Bu ad XIX əsrdə Türkmənçay və Ədirnə müqavilələrindən sonra “erməni” dini-məzhəbi adı altında tanınan xalqların Azərbaycanın Qərb bölgələrinə və Qarabağa köçürülməsindən sonra milli ad daşımağa başlamışdır. Köçürülmüş xalqları vahid bir etnosu çevirmək üçün addımlar atılmışdır. Ancaq gördüyümüz kimi, bu uzun zaman davam etmiş, hələ XIX yüzilliyin sonunda da başa çatmamışdır. Bu məqsədlə 1836-cı ildə Alban kilsəsi ləğv edilmiş və bundan sonra alban dini-ədəbi irsinin məhv edilməsinə, “erməniləşməsinə” başlanmışdır. Belə olan təqdirdə Qarabağda mövcud olmuş xristian mülkiyyətlərin milli cəhətdən erməni olmasını iddia etmək elmi baxımdan gülünc olardı.

3. Mülkiyyətlərin Qarabağ xanlığına qarşı “azadlıq” mübarizəsi

Qarabağnamələrdən və bir sıra digər mənbələrdən məlumdur ki, Qarabağda mövcud olmuş xristian mülkiyyətlər xanlığa qarşı mübarizə aparmışlar. Erməni müəllifləri adətən bu mübarizəni azadlıq mübarizəsi, dini mübarizə kimi qələmə verirlər. Ancaq mənbələrə baxarkən bunun heç də belə olmadığını görürük. Bu mübarizə əslində dini və ya azadlıq mübarizəsi deyil, sadəcə mərkəzi hakimiyyətə tabe olmamaq cəhdləri idi. Hər bir iri feodal kimi mülkiyyət də mərkəzi hakimiyyətə tabe olmaq istəmirdilər. Yəni bu sırf siyasi mahiyyət daşıyırdı. Məsələn mülkiyyətlər Qarabağ xanlığına tabe olmamaq üçün bu

xanlığa qarşı digər xanlıqlarla ittifaqlar yaradırdılar. Buna misal olaraq Xəmsə məliklərinin Şəki xanı Hacı Çələbi ilə birləşərək Bayat qalasına hücumda iştirak etmələrini misal çəkə bilərik. Digər yandan məlikliklər arasında da hər hansısa bir ittifaq yox idi. Onlar da öz aralarında daim münaqişə halında idilər. Mirzə Adıgözəl bəy Çiləbörd və Talış məliklərinin münasibətlərinin yaxşı olmadığını yazır. Burada həmçinin Vərəndə məliyi Məlik Hüsü öz qardaşı oğlu Məlik Şahnəzər tərəfindən öldürüldükdən sonra digər məliklərin ona qarşı birləşməsindən və Vərəndəyə hücum edərək oranı yağmalarından bəhs edilir. Bundan sonra Vərəndə məliyi Şahnəzər Pənahəli xana sığınmalı olur (2, s. 42). Bu məlumatdan da görünür ki, burada baş verənlər sadəcə feodal itaətsizliyindən başqa bir şey deyildi. Mirzə Adıgözəl bəyin məlumatına görə Pənahəli xana qarşı çıxan ilk məliklik Dizaq olmuşdur. Ancaq uzun mübarizədən sonra Pənahəli xan məlikliyi özünə tabe edə bilmişdir (2, s. 45). Göründüyü kimi məliklərin mərkəzdənqaçma siyasətləri elə də uğurlu olmamış, Pənahəli xan, ondan sonra isə İbrahim xan onların öhdəsindən gəlməyi bacarmışlar. Beləliklə məlikliklər Qarabağ xanlığının hakimiyyətini qəbul etməli olmuşdular.

4. Alban məbədlərinin və əsərlərinin məhv edilməsi və ya “erməniləşdirilməsi”

Erməni kilsəsinin alban məbədlərini, kilsələrini və əsərlərini məhv etməsi və ya onları özünükiləşdirməsi əslində 705-ci ildə Albaniya dövlətinin xilafət tərəfindən məhv edilməsindən sonra başlanmışdı. Ancaq bunun intensiv xarakter alması XIX əsrin birinci yarısından, daha dəqiq 1836-cı ildə Alban katolikosluğunun ləğv edilməsindən sonra başlanmışdır. Erməni katolikoslarının 1836-cı ilədək alban xristianları üzərində hökmranlıq etmədiyini göstərən kifayət qədər sübutlar var. M. Barxudaryants adlı erməni tarixçisi 1633-cü ildə Eçmiədzində Armenia ölkəsini ikinci dəfə işıqlandıran ter Moiseyin, Albaniya patriarxlığında isə ter Hovannesin əyləşdiyini göstərir (7, s. 26). Albaniyanın süqutundan Alban kilsəsinin ləğvinədək alban tarixi üçün əhəmiyyətli sayıla biləcək çoxlu sayda İncillər yazılmışdır. Bu İncillərin kolofonları alban tarixinə dair vacib məlumatları əhatə edirdi. Bu İncillərin bir qismi Arsaxda (Qarabağ-V.F) qələmə alınmışdır. Məsələn, onlardan birinin kolofonunda həmin İncilin Gəncə ölkəsində Arsanqist kəndindəki Müqəddəs Malaznabert kilsəsində yazıldığı qeyd olunmuşdur. Başqa bir İncilin kolofonunda həmin kitabın Arsaxın Vərəndə mahalında Xaçmaz kəndində yepiskop Aleksandros tərəfindən 1569-cu ildə yazıldığı qeyd olunur (7, s. 26). Əsərdə bir sıra digər İncillərin də adları və Qarabağın hansı bölgələrində yazılması ilə bağlı məlumatlar verilmişdir. Bu kolofonlarda ayrı-ayrı alban katolikosları, patriarxları ilə yanaşı, müəyyən tarixi hadisələr haqqında da məlumatlar verilmişdir. Qardaman mahalında Metsbanants kəndinin Müqəddəs Maarifçi kilsəsində bir neçə İncil qorunub saxlanmışdır ki, onların kolofonlarında öz dövrlərində baş vermiş təbii fəlakətlərdən bəhs edilmişdir. Burada Dizaq, Vərəndə, Xaçın, Çiləbörddə tarlalara çayırtkə və tırtıl düşməsindən, bunun uzun müddət davam etməsindən, ölkədə aclıq və epidemiyanın baş alıb getməsindən bəhs edilir. Burada həmçinin qeyd olunur ki, bu hadisələr 1717-ci ildə bütün albanların katolikosu ter Yesainin patriarxlığı dövründə baş vermişdir (7, s. 41). Göründüyü kimi, bu alban incillərinin kolofonları həmin dövr alban tarixinin öyrənilməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayıb. Ancaq çox təəssüf ki, 1828 və 1829-cu illərdən etibarən ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə, xüsusən Azərbaycanın qərb bölgələrinə və Qarabağa köçürülməsindən sonra bu ərazilərdə mövcud olmuş alban abidələri ya tamamilə məhv edilmiş, ya da ermənilər həmin mən abidələri özünükiləşdirmişdilər. Bu gün də Qarabağ ərazisində mövcud olan xeyli sayda Alban monastırlarını ermənilər mənimsəyərək dünyaya erməni kilsələri adı ilə tanıتماğa çalışırlar. Yuxarıda qeyd olunan İncillərin də böyük əksəriyyətinin kolofonları ermənilərin köçürülməsindən sonra onlar tərəfindən məhv edilmişdir.

Nəticə

Yazılanlardan bu nəticəyə gəlmək olur ki, Qarabağ ərazisində böyük xristian alban mədəniyyəti olmuş və ermənilər həmin mədəniyyəti və tarixi mənimsəmək üçün əllərindən gələni edirlər. Dövrün mənbələrinə nəzər saldıqda görürük ki, nəinki azərbaycanlı müəlliflər, hətta erməni və digər xristian müəlliflər də Qarabağın və ya Arsaxın Arəmenia ərazisində yerləşdiyini təsdiq etmir, əksinə bu ərazini ya Azərbaycan, ya da Ağvan torpaqları adlandırırlar. Bu da ermənilərin bu gün Qarabağı öz torpaqları sayması, burada 3000 illik tarixlərinin olmasını iddia etmələrinin nə qədər gülünc olduğunu göstərir. Hətta XIX əsr erməni tarixçisi Raffi də bu ərazilərin albanlara məxsus olduğunu, ermənilərin bu ərazilərə sonradan gəldiklərini qeyd edir. Ancaq nədənsə müasir erməni tarixçiləri bu həqiqətləri görmək istəmir. Mülüklüklərin etnik tərkibinə nəzər saldıqda isə xristian müəlliflərin onları erməni adlandırmasına baxmayaraq, XIX yüzilliyin birinci hissəsində yazılmış Qarabağnamələrdə biz erməni adına rast gəlmirik. Bu kitablarda sadəcə onların dini mənsubiyyətinə toxunulur. Yuxarıda Yesai Həsən Cəlalın Qəbələdə yaşayan udinləri erməni adlandırmasını nəzərə alaraq, digər xristian müəlliflərin mülüklüklərin əhalisini erməni adlandırmasını etnik mənada deyil, dini-məzhəbi mənada başa düşmək lazımdır. Həmçinin rus şərqşünasları Zelinski və Veliçkonun, həmçinin Castin və Karolin Makkartilərin əsərlərindən də belə məlum olur ki, hətta XIX yüzillikdə belə hansısa vahid erməni millətindən danışmaq mümkün deyil. Müxtəlif adətə, dilə və ənənəyə, ancaq eyni dini məzhəbə sahib olan xalqları erməni adı altında birləşdirərək onu XX əsrin əvvəllərində vahid bir millətə çevirmişlər. Belə olan halda Qarabağın xristian mülüklərinin etnik mənsubiyyətinin erməni olmasını söyləmək tamamilə elmlikdən kənardır. Ermənilərin albanlara məxsus olmuş abidələri mənimsəməyə çalışmasına və müəyyən mənada buna nail olmalarına baxmayaraq, real tarixi tədqiqatlar bu abidələrin albanlara məxsus olduğunu göstərir. Qarabağdakı kilsələrlə Azərbaycanın digər bölgələrindəki kilsələri müqayisə etdikdə biz bunu açıq aşkar görə bilirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Qarabağnamələr, I hissə, Bakı: Şərq-Qərb. 2006, 216 s.
2. Qarabağnamələr, II hissə, Bakı: Şərq-Qərb. 2006, 288 s.
3. Джастин Маккарти, Каролин Маккарти, Тюрки и Армяне, Баку: Азербайджанское Государственное Издательство, 1996, 159 с.
4. Хасан-Джалалян Есаи. Краткая История Страны Албанской (1702-1722), Баку: Elm. 1989, 28 с.
5. Гусейнзаде Рауф. Кавказ и Армяне, Баку: Apostrof, 2014, 486 с.
6. Гаджиева Ульвия. Деэтнизация Кавказских Албан в XIX. Баку: Nurlan, 2004, 120 с.
7. http://www.armenianhouse.org/raffi/novels-ru/khamsa/meliks1_14.html

Summary

Vahab Fataliyev

Christian Melikdoms of Karabakh

The article examines the geographical area to which the Karabakh melikdoms of the 18th century belonged. The geographical and political boundaries of the each melikdom were presented on the basis of Karabakh names. At the same time, brief information was provided about the main occupation of the population of these melikdoms, what kind of plants were grown in each area. It is clear from this information how important these melikdoms were for the Karabakh khanate, because the meliks, as they depended on the Karabakh khan, both paid taxes to him and provided him with troops when it was necessary. The article also discusses the struggle for "freedom" of the Christian meliks against the Karabakh khan. The article

identifies the real essence of this struggle. It was not a "freedom" war, as Armenian historians want to show, but feudal uprisings. These uprisings were not neither national, nor religious. At the same time, the ethnic origin of the population of the melikdoms was also touched upon, and this issue was clarified to some extent. We do not see the term of "Armenian kings" was used for the Christian melikdoms that existed in Karabakh in Karabakhnames written in the middle of the 19th century or a little earlier. This expression began to be developed in the late nineteenth and early twentieth centuries. Examining previous works, we come to the conclusion that the name "Armenian" is used not in the national-ethnic sense, but in the sense of religion and sect. Additionally, did the territory of Karabakh belong to the geographical territory of Armenia in ancient times and the Middle Ages, as noted by a number of Armenian authors? The main sources here are Yesai Hasan Jalal's "A Brief History of the Albanian Country" and the Karabakhnames. In addition to these primary sources, a number of historical researches have been referred to. Along with native authors, the works of a number of foreign authors were used in this article. Looking at these works, it is clear that the Armenian-Hay national identity appeared in the late 19th and early 20th centuries.

Keywords: melikdoms, khanate period, Christians

Резюме

Вагаб Фаталиев

Христианские меликства Карабаха

В статье исследуется географический ареал карабахских меликств, существовавших в XVIII веке. Географические и политические границы каждого меликства представлены на основе «Карабахнаме». Также была дана краткая информация об основном занятии населения этих меликств, и о том, какие виды растений в основном выращивали на участках. Из этой информации мы можем видеть, насколько важны эти меликства для Карабахского ханства, поскольку мелики платили налоги карабахскому хану, находясь в его зависимости и, причем при необходимости предоставляли ему войска. В статье также обсуждается «свободная» борьба христианских меликов против карабахского хана. Была показана истинная суть этой борьбы, это была не «война за свободу», как хотят показать армянские историки, а феодальные восстания. Эти восстания не имели ни национальный, ни религиозный характер. При этом в определенной степени затрагивалась и этническая принадлежность населения меликств, и этот вопрос был прояснен. В карабахских письмах середины XIX века мы не находим термин «армянские меликства» для обозначения христианских меликств, существовавших в Карабахе. Это выражение начало развиваться в конце XIX и начале XX веков. Изучая предыдущие работы, мы приходим к выводу, что название «армянин» употребляется не в национально-этническом смысле, а в смысле религии и секты. Кроме того, относилась ли территория Карабаха к географической территории Армении в древности и в средние века, как отмечает ряд армянских авторов? Основными источниками здесь являются «Краткая история страны Албании» Есаи Гасана Джалала и «Карабахнаме». Помимо этих первоисточников, упоминается ряд исторических исследований. В статье помимо местных авторов были использованы работы ряда зарубежных авторов. Глядя на эти работы, становится ясно, что армяно-хайская национальная идентичность возникла в конце XIX - начале XX веков.

Ключевые слова: меликства, период ханства, христиане

Redaksiya heyətinin üzvü t.e.d., prof. İsgəndərov Anar Camal oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.